

yüklerinin şiire verdikleri önem gibi konularını ihtiva eden eser şiirin fazileti ve Râgib Paşa'nın meziyetleriyle son bulur. Çaylak Tevfik tarafından bastırılan *Seneddü's-suarâ'nın* (İstanbul 1287) sonunda Râgib Paşa'nın ve Şeyhülislâm Çelebizâde Âsım Efendi'nin manzum takrizleri vardır. Haşmet'in bu dört eseri Mehmet Arslan ve İ. Hakkı Aksoyak tarafından *Haşmet Külliyyatı* adıyla yayımlanmıştır (Sivas 1994, bu çalışma Haşmet hakkında en sağlıklı ve geniş araştırmadır; burada şairin biyografisi, sanatı ve eserleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir).

Yakın devir kaynaklarında Haşmet'in *Şehâdetnâme* adlı bir eserinden bahsedilmişse de bunun bir yanılmadan doğduğu anlaşılmaktadır (Arslan -Aksoyak, s. 52). Yine bazı kaynaklarda zikredilen "Kaside-i Bürde Şerhi" ile Arapça terkipler sözlüğü olduğu söylenen *Câmiateyn* (*Dürreteyn*) adlı esere ise henüz rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şem'dânîzâde, *Mürî't-levârih* (Aktepe), II/A, s. 47-48; Râmîz, *Âdâb-ı Zurâfâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 762, vr. 74-76; Vâsîf, *Târih*, s. 22, 47-48; Hammer, *GOD*, II, 322; Fatîm, *Tezkire*, s. 61; Muallim Nâci, *Esâmî*, İstanbul 1308, s. 122; Şefkat-i Bağdâdî, *Tezkire-i Bağdâdî*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 77, vr. 18*; Çaylak Tefîk, *Hazîne-i Letâif*, İstanbul 1306, tür.yer.; *Sicill-i Osmânî*, II, 233; Ârif Hikmet, *Tezkire*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 798, vr. 16*; *Osmanlı Müellifleri*, II, 142-143; İbrahim Necmi [Dilmen], *Târih-i Edebiyyât Derstleri*, İstanbul 1338, I, 216-219; Kâmil Kepeci, *Bursa Kütüğü*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 4520, II, 216; Gibb, *HOP*, IV, 140-150; Banarlı, *RTET*, II, 768; Babinger (Üçok), s. 322, 328-329; Halûk İpekten, "Haşmet", *Büyük Türk Klâsikleri*, VI, 387-393; Zeki Çelikkol, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Ankara 1992, s. 45-46; Metin Kayahan Özgül, *Türk Edebiyatında Siyâsî Rûyâlar*, Ankara, ts., s. 11-13; Mehmet Arslan - İ. Hakkı Aksoyak, *Haşmet Külliyyatı*, Sivas 1994, s. 1-55; Atsız, "Koca Ragıp Paşa, Haşmet ve Fitnat Hanım Arasında Şakalar", *Çınaraltı*, 1/3, İstanbul 1941, s. 5-6; Sedîd Yüksel, "Koca Ragıp Paşa'nın Sanatında ve Yaşantısında Haşmet'in ve Fitnat'ın Yeri", *TDe*, VII (1977), s. 23-33; Müjgân Cunbur, "Haşmet Külliyyatı", *Bilge*, sy. 1, Ankara 1994, s. 17-18; Mustafa Aslan, "Haşmet Külliyyatı'nın Değerlendirilmesi", *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 7, Kayseri 1996, s. 331-364; Mehmet Kaplan, "Haşmet", *İA*, V/1, s. 354-355; Ziya Bakırcıoğlu, "Haşmet", *TDEA*, IV, 141-142; Ömer Faruk Akün, "Fitnat Hanım", *DİA*, XIII, 46.

M. ORHAN OKAY

HAŞR

(bk. HAŞİR).

HAŞR, Muhammed Şah

(محمد شاه حشر)

(1876-1935)

Urdu edebiyatının
önde gelen oyun yazarı.

Benâres'te doğdu. Ağa Haşr adıyla tanınır. Amritsar'da şal ticaretiyle meşgul olan babası Ağa Ganî Şah ailenin bazı fertlerinin yaşadığı Benâres'e yerleşti. Ağa Haşr buradaki bir İngiliz okuluna girdi. Ancak öğrenimini tamamlayamadığından kendini özel olarak yetiştirmeye çalıştı. Benâres'e gelen bir tiyatro kumpanyasının sahnelediği oyun onda oyun yazmaya karşı bir ilgi uyandırdı. Seyrettiği bu eserden esinlenerek *Âftâb-ı Muhabbet* (Benâres 1898) adlı bir piyes kaleme aldı. 1901'de Benâres'ten ayrılıp Bombay'a gitti. Burada bir tiyatro için beş oyun yazdı. Değişik şehirlerde birkaç tiyatrodada oyun yazarı olarak çalıştıktan sonra yazdığı oyunlarını sahnelemek üzere kendi tiyatrosunu kurdu. Bu yıllarda sesli filmin yaygınlaşması tiyatro dünyası için bir darbe oldu. Ağa Haşr bu defa kendini bu alanda yetiştirmeye çalıştı. Film şirketlerine senaryo ve hikâyeler yazdı; senaryolarını yazdığı bazı filmler büyük başarı kazandı.

Haşr, 1907'de Ebû'l-Kelâm Âzâd'ın yarıdıcısı olarak aylık *el-Belâğ* dergisinde çalışmaya başladı. İslâm dinini kötülemeğe çalışan hıristiyan rahiplere ve Hindûlar'a karşı Müslümanlığı savunmak üzere Ebû'l-Kelâm Âzâd ve Hâce Hasan Nizâmî ile birlikte Encümen-i Nusret-i İslâm adlı bir dernek kurdu. Bombay'da Encümen-i Ziyâü'l-İslâm, Lahor'da Encümen-i Himmütü'l-İslâm derneklerinde konferanslar verdi. Lahor'da Haşr Pictures adlı bir film şirketi kurdu. Kendi hayat hikâyesini filme alırken vefat etti.

Hindistan'ın Shakespeare'i unvanı verilen Ağa Haşr'dan önce tiyatroya eğitimle ilgili konular, danslı ve şarkılı oyunlar hâkimdi. Emânet Leknevi'nin 1853'te kaleme aldığı *Inder Sabhâ* bu tür eserlerin Urduca ilk örneğidir. Daha sonra yazılan eserlerde genellikle edebî özellikler üzerinde durulmuş, ancak bu eserler tiyatro tekniği açısından zayıf kalmıştır. Eserlerinde tiyatro tekniğine de önem veren Ağa Haşr, Batılı oyun yazarlarının eserlerini Urduca'ya uyarlamaya çalıştı. Haşr, bu eserlerde Avrupa güzelliğine Asya elbisesi giydirdiğini ve onları Hindistan zevkine uygun bir biçimde süslediğini söyler (Abdülâlm Nâmî, II, 239).

Ağa Haşr'ın otuzu aşkın oyunundan çoğu Urduca, birkaçı Hintçe ve Bengalce'dir. *Turkî Hûr*, *Hâb-ı Hestî*, 'Avrat ka piyâr', *Sitâ Banbâs*, *Dil ki Piyâs*, *Rüstem ü Sührâb* en tanınmış oyunlarıdır.

Şair olarak da tanınan Haşr, Ömer Hayyâm'ın seksen rubâisini Urduca'ya çevirmiştir. Şiirlerinde daha çok vatanseverlik ve milliyetçilik konularını işlemiş, *Şükriye Yûrip* ve *Mevc-i Zemzem* adlı uzun manzumelerinde Hint yarımadası müslüman toplumunun dayanışmasını sağlamaya çalışmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Bâdşah Hüseyin, *Urdu meyn Drâma Nigârî*, Patna 1935; Cemil Ahmed Kandeypûrî, *Yadgâr-ı Haşr*, Lahor 1942; İşret Rahmânî, *Ağa Haşr*, Lahor 1954; a.m.f., *Urdu Drâma ka İrtikâ*, Lahor 1968; Muzaffer Hüseyin Şemîm, *Ânkâh ka Neşe aôr Dûsra Drâma*, Lahor 1957; Vikâr Azîm, *Ağa Haşr aôr Un key Drâmey*, Lahor 1960; Kamer Reis, *Urdu Drâma*, Aligarh 1961; Kamer A'zam Hâşimî, *Urdu meyn Drâma Nigârî*, Patna 1975; Abdülâlm Nâmî, *Urdu Tiyâtür*, Karaçi 1978, II, 232-264; A. B. Eşref, *Ağa Haşr aôr Un ka Fen*, Aligarh 1979; Encümen Arâ Begüm, *Ağa Haşr aôr Urdu Drâma*, Aligarh 1979; Şemîm Melik, *Ağa Haşr: Hayât aôr Kârname*, Lahor 1986; Muhammed Şefî, *Ağa Haşr Kâşmirî*, Leknev 1988; Râm Bâbü Seksinê, *Târih-i Edeb-i Urdu* (trc. Mirza M. Askerî), Leknev, ts. (Nivalkişor Press), II, 151-152; Tufeyl Ahmed Bedr, *Tecelliyât-i Haşr*, Lahor, ts.; Seyyid İmtiyâz Ali Tâc, "Haşr", *UDMİ*, VIII, 342-346.

HANIF FAUQ

HAŞR SÜRESİ

(سورة الحشر)

Kur'an-ı Kerim'in
elli dokuzuncu sûresi.

Medine döneminde Uhud Gazvesi'nden sonra hicretin 4. yılında nâzil olmuştur. Yirmi dört âyet olup fâsıla¹ları (ب، ر، م، ن) harfleridir.

Sûre, ismini ikinci âyetteki "ilk sürgün" anlamına gelen "li evveli'l-haşr" ifadesinden alır. Burada sözü edilen haşrin kıyamet gününde mahşerdeki toplanmayı ifade etmediği, Benî Nadîr adlı yahudi kabilesinin Medine'deki yurtlarından çıkarılıp sürgüne gönderilmesiyle ilgili olduğu, hem sûrenin âyetlerinden hem de tefsir kaynaklarında verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Bundan dolayı sûreye Benî Nadîr sûresi de denmiştir. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sâhih*'inde ("Tefsir", 59/1) yer alan bir rivayete göre Saîd b. Cübeyr, Abdullah b. Abbas'ın yanında bu sûreyi Haşr sûresi diye andığında İbn Abbas sûrenin Benî Nadîr adını taşıdığını söylemiştir. İbn Hacer el-Askalânî, Abdullah b. Ab-

bas'ın isim üzerinde titizlikle durmasını, âyetteki haşr sözünün "kıyamet günündeki toplanma" şeklinde anlaşılmasından duyduğu endişeye bağlamaktadır (*el-Fet-hu'r-rabbâni*, XVIII, 266).

Sûrenin nüzûl sebebi, Nadîroğulları'nın daha önce Hz. Peygamber ile imzaladıkları tarafsızlık antlaşmasını bozmasıdır. Müslümanların Bedir zaferine sevindiklerini ve Tevrat'ta, sancağı yere düşmeyecek olan muzaffer peygamber diye anılan âhir zaman nebîsinin bu peygamber olduğunu söyleyen iki yüzlü müttefikler, Uhud Gazvesi'nin müslümanlar aleyhine sonuçlanması üzerine fikir değiştirmişlerdi. Reisleri Kâ'b b. Eşref, yanına bazı adamlarını alarak gizlice Mekke'ye gitmiş, müşriklerin reisi Ebû Süfyan ile bir ittifak antlaşması yapmıştı. Bu ihaneti öğrenen Resûl-i Ekrem, onları hiç beklemedikleri bir anda kendi yurtlarında kuşatma altına almıştı. Nadîroğulları, evlerinin muhkem yapılardan meydana gelmiş olmasına ve münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl ile Mekke müşriklerinden ve diğer yahudi kabilelerinden gelecek yardımlara güveniyorlardı. Halbuki hiçbir yerden yardım gelmemiş, Allah onların yüreklerine korku düşürmüş ve müslümanların bu kuşatması karşısında çaresiz kalarak yurtlarını terk dip sürgüne râzi olmuşlardı. Müslümanlar ise bu başarıyı birlik ve beraberlik içinde kararlı bir tutumla elde etmişlerdi. Sûrede yer alan bütün âyetler, bir toplumun Al-

lah'a inanıp güvenmek ve O'nun rızasını gözetmek sayesinde nasıl güçlü bir birlik oluşturacağına dikkat çeker; böyle bir milletin önüne çıkan bütün engelleri aşabileceğini vurgular. Sürenin asıl amacı müminlere tereddütsüz bir iman, üstün bir ahlâk, sarsılmaz bir mânevîyatla yardımlaşma ve dayanışma ruhu kazandırmaktır.

Haşr sûresini üç bölüme ayırmak mümkündür. Birinci bölüm (âyet 1-10), göklerde ve yerdeki bütün varlıkların Allah'ın yüceliğini dile getirdiğini, O'nun güçlü ve hikmet sahibi olduğunu bildiren bir âyetle başlar. Savaş yapmadan elde edilen başarının sırf Allah'ın izni ve yardımıyla meydana geldiğini, bunu daha önceden Benî Nadîr yahudilerinin de müslümanların da beklemediğini belirten ikinci âyetin sonunda bu olaydan herkesin ders alması gerektiği vurgulanır. Üçüncü âyette yeminini bozmuş, inanç ve değerlerine bağlılığını yitirmiş bir topluluk için sürgünün en hafif ceza olduğu, aslında böyle bir toplumun dünyada da âhirette de daha ağır cezaları hak etmiş bulunduğu açıklanır. Bunun ardından Allah'ın, andı bozan fâsıkları rezil ve rûsvâ edeceğine dikkat çekilir. 7-8. âyetler, gayri müslimlerden silâh kullanmadan elde edilen ve İslâm devletinin gelir kaynakları arasında yer alan feyin taksim esaslarını belirlemektedir. 7. âyetteki, "Böylece o mallar içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir imkân olmasın" anlamına gelen bölüm, kamu mallarının sosyal adaleti ve refahı yaygınlaştırma yönünde kullanılmasını gerekli kılması bakımından özel bir önem taşımaktadır. Ayrıca âyette, gerek fey vb. devlet mallarının kullanımı gerekse diğer dinî, hukukî ve ahlâkî konularla ilgili olarak Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu sarih hükümlerin değiştirilemez olduğuna da işaret edilmektedir. Medinelî ensarın Mekkelî muhacirlere karşı beslediği kardeşlik duygularını, bunun sonucu olarak kendilerine kucak açıp öz canlarına tercih etmelerini anlatan 9. âyet, İslâm toplumundan beklenen ve Kur'an-ı Kerim'in geneline hâkim olan sosyal dayanışma ruhunun karakteristik ifadelerini kapsar. Nitekim 10. âyet, diğer müslümanların da aynı kardeşlik duygularını taşımaları gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca 9. âyette en büyük kurtuluşun insanın bencillikten, nefsinin çıkar düşkünlüğünden uzaklaşması ile elde edilebileceği, 10. âyette de iman edenlerin birbirine karşı yüreklerinde kin tutamayacakları bildirilir.

İkinci bölümde (âyet 11-17) yer alan ve münafıklarla yahudilerin sürgünden önceki ilişkilerinden bahseden âyetler, münafıkların ve Ehl-i kitap'tan oldukları halde imanlarını kaybetmiş olanların birbirlerine nasıl yalan söylediklerini, sözlerinden nasıl döndüklerini ve birbirlerinin aleyhinde nasıl çalıştıklarını gözler önüne serer. Bunların kendi çıkarlarını düşündükleri, asla fedakârlığa yanaşmadıkları, dışarıdan bakılınca bütünlük içinde bir topluluk izlenimi vermelerine rağmen gönüllerinin birbirinden kopuk olduğu anlatılır. Onlar birbirlerini baştan çıkarma hususunda şeytana benzerler; birbirlerini kurtarmaya gelince de herkesin kendi başının çaresine bakması gerektiğini öne sürerler. Bu âyetler, dolaylı olarak müslümanlara böyle olmamaları gerektiği yolunda yapılan uyarılardır. Bu bölüm zalimlerin yerinin ateş olduğunu bildiren bir tehditle son bulur.

Üçüncü bölüm (âyet 18-24), Allah'tan korkmayı ve ebedî hayat için hazırlık yapmayı öğütleyen âyetle başlar. Dünyadaki bütün kötülüklerin Allah'ı ve âhireti unutmaktan ileri geldiğine işaret edilir; müslümanların böyle olmamaları ve fâsıklardan uzak durmaları istenir. Cehennem ehliyle cennet ehlinin eşit olmadığı, esas kurtulanların cennet ehli olduğu vurgulanır. Kur'an'da verilen misaller insanların düşünmesi ve ibret alması için ortaya konmuştur. 21. âyette Kur'an'ın, bir dağa indirilmiş olsaydı dağı parça parça edeceği ifade edildikten sonra tevhid inancının özünü teşkil eden son üç âyette Allah'ın birliği, yüceliği, eşsizliği, rahmet ve merhameti, gücü ve kudreti dile getirilir. Göklerde ve yerdeki her şeyin Allah'ı tesbih ettiğini bildiren âyetle başlayan sûre, yine göklerde ve yerdeki her şeyin Allah'ı tesbihe devam etmekte olduğunu haber veren âyetle son bulur. Aynı şekilde birinci âyet gibi sonuncu âyet de, "O güçlü ve hikmet sahibidir" anlamına gelen ifadeyle biter.

Haşr sûresinde, dış düşmanlara ve içerdeki münafıklara karşı dikkatli ve tedbirli olmayı öngören âyetlerin yanında bazı hikmetli öğütlere, hukukî hükümlere, ahlâk ve eğitimle ilgili ilkelere de yer verilmiştir. Bütün bunlardan daha önemlisi tevhid inancıyla ilgili âyetlerdir. Özellikle sûrenin sonunda yer alan ve Cenâb-ı Hakk'ın birliğini, yüceliğini, sonsuz azamet ve merhametini bildiren âyetler, insan kalbine tevhid akidesini ve Allah sevgisini yerleştirmek amacını gütmektedir.

Haşr sûresinin nesih hattıyla yazılmış ilk âyetleri (Köprülü Ktp., nr. 9)

Sürenin kendisinden önceki iki süre ile yakın ilişkisi olduğu görülmektedir. Mücâdile süresi, "Haberiniz olsun, Allah'ın taraftarları mutlaka galip gelecektir" şeklinde bir müjdeyle son bulmaktadır. Haşr süresinde bu galibiyetlerden birinin nasıl gerçekleştiği anlatılır. Mümttehine süresinde ise Allah'a ve müminlere düşman olanlarla dostluk kurmamak gerektiğini bildiren âyetlerden sonra izlenecek tutum belirlenir. Haşr süresindeki genel uyarılar Mümttehine süresinde ayrıntıları ile açıklanır.

Haşr süresinin faziletiyle ilgili olarak kaynaklarda bazı bilgiler yer almaktadır. Sürenin özellikle son üç âyeti, Allah'ın yüceliğini dile getiren isim ve sıfatlardan meydana geldiği için İslâm imanının temelini oluşturur. Birçok hadis mecmuasında (meselâ bk. *Müsned*, V, 26: Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 22; Tirmizî, "Sevâbü'l-Kur'ân", 22;) kaydedilen bir hadise göre, sabahleyin üç defa, "Eûzü billâhi's-semî'î'l-âlmî mine's-şeytânî'r-racîm" dedikten sonra Haşr süresinin sonundaki üç âyeti okuyan kimse için Allah Teâlâ 70.000 melek görevlendirir, bu melekler akşama kadar ona dua ederler. Bu kimse eğer o gün ölürse şehid olarak can vermiş olur. Hadiste aynı müjde âyetleri akşamleyin okuyanlar için de tekrar edilmiştir. Ancak Tirmizî bu hadisi "garîb" olarak nitelendirmiş, başka bir senedinin bilinmediğini söylemiştir. Diğer taraftan hadisin senedinde yer alan râvilerden Hâlid b. Tahmân için kaynaklarda, "Zayıftır; ölümünden önceki son on yılda hadisleri birbirine karıştırıyordu ve her getirilene rivayet ediyordu" gibi değerlendirmeler yapılmıştır (Mizzî, VIII, 94-96; Zehebî, I, 232). Bununla birlikte sabah namazlarından sonra Haşr süresinin son üç âyetinin okunması bir gelenek haline gelmiştir. Deylemî, Abdullah b. Abbas'tan gelen şu rivayete yer verir: "Allah'ın ism-i a'zamı Haşr'in sonundaki altı âyettedir" (*el-Firdevs*, I, 416). Ancak ism-i a'zamı başka sùrelerde gösteren rivayetler de vardır (Hâkim, I, 504-506).

İngiliz şarkiyatçısı Richard Bell'in, Haşr süresiyle ilgili bir makalesinde (bk. bibl.) süredeki bazı âyetlerin yerlerinin uygun olmadığını ileri sürerek kendince farklı bir tertip düşünmesi, şarkiyatçıların Kur'an'ın vahye dayanmadığı şeklindeki bakış açısının ve bazı önde gelen Batılı araştırmacılar tarafından da tenkit edilen Kur'an'ın tertibiyle ilgili mesnetsiz iddialarının (*DîA*, V, 423-424) bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hşr" md.; *Müsned*, V, 26; Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 22; Buhârî, "Tefsîr", 59/1; Tirmizî, "Sevâbü'l-Kur'ân", 22; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 504-506; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, Kahire 1379/1959, s. 236-239; Deylernî, *el-Firdevs*, Beyrut 1406/1986, I, 416; Mizzî, *Tehtizü'l-Kemâl*, VIII, 94-96; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, I, 232; Abdürrezzak b. Ahmed el-Kâsânî, *Tevilât* (trc. Arabacı İsmail Ankaravî), Ankara 1987, III, 165-170; Firûzâbâdî, *Beşârî* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye), II, 468-469; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Sa'd), XVIII, 266; Sü-yûtî, *el-İtkân*, Kahire 1381/1961, I, 21; a.m.f., *Esbâbü'n-nüzûl* (*Tefsîru Celâleyn* içinde), Beyrut, ts. (Darü'l-Ma'rifet), s. 755; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXVIII, 38-65; Elmallı, *Hak Dini*, VI, 4806-4885; Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, İstanbul 1947, II, 842-847; Abdullah Mahmûd Şehhâte, *Ehdâfû küllî sùre ve maqâsüdühâ fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Kahire 1980, II, 239-251; Richard Bell, "Sûrat al-Hashr: A Study of its Composition", *MW*, XXXVIII/1 (1948), s. 29-42.

EMİN IŞIK

HAŞŞÂŞİN

(bk. HAŞİŞİYYE).

HAŞVİYYE

(الحشوية)

Dinî konularda

akıl yürütmeyi reddeden, nasların zâhirine bağlı kalmak suretiyle teşbih ve teccsime kadar varan telakkileri benimseyenlere verilen ad.

Sözlükte "yastık ve benzeri eşyanın içini dolduran nesne; lüzumsuz ve gereksiz söz" anlamlarına gelen haşv kelimesine nisbet ekinin ilâvesiyle oluşturulan haşvîyye, genellikle birtakım mânasız dinî telakkilere sahip bilgisiz kimseler için kullanılır. Farklı görüşler bulunmakla birlikte haşvîyye daha çok, "dinî konularda akıl yürütmeyi reddedip sadece nakle itibar eden ve özellikle ulûhiyyet meselelerinde naslar arasında bağlantı kuramayanak teşbih ve teccsime kadar varan telakkileri benimseyen kimseler" şeklinde tarif edilmiştir.

Haşvîyye tabirinin ortaya çıkışı II. (VIII.) yüzyılın başlarına kadar uzanır. Câhiz, Ömer b. Abdülazîz'in haşvî kelimesini "avam" anlamında kullandığını nakleder (*Nefyü't-teşbih*, I, 283). Bu tabirin ortaya çıkışını, Hasan-ı Basrî'nin, birtakım saçma ve lüzumsuz konuşmalarla kendisini usandıran bazı kimselerin meclisinin dışına (haşâ) atılmasını emretmesi olayı ile irtibatlandırılanlar da vardır. Bu görüşü benimseyenlere göre haşvîyye, haşâ kelimesine nisbetle haşvîyye şeklinde okun-

malıdır (Tehânevî, I, 397). İbn Teymiyye'ye göre haşvîyye tabirini ilk defa, Abdullah b. Ömer'in "haşvî" olduğunu iddia eden Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) kullanmıştır (*Minhâcü's-sünne*, II, 520-521). Dîrâr b. Amr'ın (ö. 200/815 [?]) *Kitâbü'r-Red 'ale'r-Râfıza ve'l-Haşvîyye* adlı bir eser yazması (İbnü'n-Nedîm, s. 215; ayrıca bk. Ess, *Isl*, XLIV [1968], s. 18) bu kelimenin hicrî II. yüzyılda ortaya çıktığını göstermektedir. Câhiz, İbn Şâzân en-Nîsâbü'rî, İbn Kuteybe ve Nâşî el-Ekber gibi erken devir âlimlerinin eserlerinde haşvîyyeden söz etmeleri de bu hususu doğrulamaktadır (*er-Red 'ale'n-Naşârâ*, III, 351; *el-İzâh*, s. 36, 42; *el-İhtilâf fi'l-lağz*, s. 69-70; *Mesâ'ilü'l-imâme*, s. 19-21).

Daha çok Kur'an ve Sünnet'e dayalı olan yaygın ulûhiyyet anlayışına aykırı çeşitli inanç ve telakkileri benimseyenler hakkında kullanılan haşvîyye tabiri, tarihî süreç içinde "Allah'a sıfat nisbet etmekte aşırılığa düşenler, bu konuyla ilgili dinî metinleri teşbih ve teccsime anlayışıyla yorumlayanlar" şeklinde bir anlam kazanmıştır. Kullanıldığı döneme ve çevreye, ayrıca yöneltildiği ve yerilmesi amaçlanan karşıt gruba göre kendisine yüklenen bazı sübjektif değerlendirmeler sebebiyle bu tabir tarih boyunca farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu sebeple haşvîyye olarak nitelenen bir grubun kimliğini her zaman tam anlamıyla belirleyip tanımlamak oldukça güçtür. Bununla birlikte haşvîyyenin temel görüşleri ve temsilcilerine dair kaynaklarda yer alan farklı bilgiler şöylece özetlenebilir: 1. Genellikle haşvîyyenin temel görüşünün, başta Allah'ın varlığı ve sıfatları olmak üzere bütün dinî konularda nasların zâhirî mânalarna bağlı kalıp akıl yürütmeyi kesinlikle terketmek, itikadî, amelî ve ahlâkî konularda Hz. Peygamber'e atfedilen bütün rivayetleri kabul etmekten ibaret olduğu kaydedilir. Buna göre, naslarda yer alan bilgileri hiçbir yoruma tâbi tutmadan benimseyip uygulamak ve akîl ilkelere ışığında herhangi bir ayırıma gitmeden bütün rivayetleri dikkate almak gerekir. Bu durumda naslarda Allah'a nisbet edilen yüz, göz, el, ayak gibi organları aynen kabul etmenin ve O'nu cismanî bir varlık olarak düşünmenin bir sakıncası yoktur. Söz konusu görüşleri temsil edenlerin, Ahmed b. Hanbel'e uyduklarını iddia ederek kendilerini "aşâbü'l-hadîs" veya "ehl-i hadîs" olarak adlandıran bir kısım Selefiyye, Şîa'ya mensup bazı firkalarla Müşebbihe ve Mücessime'den oluştuğu kaydedilir. Haşvîyyeyi bu şekilde açıklayanlar arasında Ebû'l-Muîn en-